

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๖

ว่าด้วยเหตุการณ์เมืองเขมรตอนเสร็จสงครามไทยกับญวน

พิมพ์ในงานทำบุญที่หน้าศพ

นายพลตรี พระยาสิงหเสนี (สอาด สิงหเสนี)

ครบ ๑๐๐ วัน

ณวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

คุณหญิงหงษ์ ดิ่งહેને มาปรึกษาข้าพเจ้าถึงการที่จะเลิกเรื่อง
หนังสือสำหรับพิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานทำบุญที่หน้าศพ พระยา ดิ่งહેને
(สอาด ดิ่งહેเน) ครอบ ๓๐๐ วัน ข้าพเจ้าจึงแนะนำให้พิมพ์หนังสือ
ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๖ ซึ่งปรุงขึ้นใหม่ว่าด้วยเหตุการณ์เมืองเขมร
ตอนเสร็จสงครามไทยกับญวนรบกัน ด้วยเรื่องตอนนั้นแต่ตั้งอภินิหาร
และลำดับัญญาของเจ้าพระยาบดินทรเดชา ดิ่งเห อันเป็นบรรพบุรุษของ
พระยา ดิ่งહેเน ผู้เป็นที่สมุหนายกและเป็นแม่ทัพใหญ่ในคราวนั้น โดย
ข้าพเจ้าเชื่อว่าถ้าพระยา ดิ่งહેเน เดอกเองก็เห็นจะพอใจยิ่งกว่าหนังสือเรื่อง
อื่นซึ่งจะหาให้ได้อีกสำหรับงานนี้

หนังสือเรื่องนี้ ถ้าผู้อ่านเอาใจได้ในเรื่องประวัติศาสตร์และการเมือง
กรุงศรีอยุธยาที่ ๓ อ่านโดยพิจารณาจะได้ความรู้หลายอย่าง จึงหวังใจว่า
บรรดาผู้ที่ได้รับไปจะพอใจทั่วกัน

ดิ่งเห ๒๖ พฤษภาคม

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

สารบัญ

กระแด้พระราษดำริเรื่องเมืองเขมร	หน้า	๑
อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๑	”	๑
พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่พระองค์ด้วง	”	๕
ไบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาต้นองพระราชโองการ	”	๑๐
กระแด้รับสั่งถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา	”	๒๕
อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๒	”	๒๕
กระแด้รับสั่งคอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา	”	๒๘
อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๓	”	๓๐
ตราให้หากองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชากดับกรุงเทพฯ ฯ	”	๓๐

กระแสพระราชดำริเรื่องเมืองเขมร

อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๑

เมืองเขมรเป็นประเทศน้อยอยู่ระหว่างไทยกับญวนซึ่งมีกำลังมากกว่า ต้องยอมเป็นเมืองออก ตั้งบรรณาการทั้งต้องเข้ามาชำนาน แต่เขมรนับถือไทยและสนิทกับไทยยิ่งกว่าญวน เพราะถือลัทธิศาสนาและขนบธรรมเนียมอย่างเดียวกัน แต่ว่าพวกเขมรมักประทุษร้ายและรบพุ่งกันเองด้วยเรื่องชิงอำนาจกันเอง ๆ พวกเขมรก็ไปขอกำลังประเทศใหญ่ที่อยู่ใกล้ฝ่ายหนึ่ง มาช่วยพวกที่ชนะก็ต้องขอกำลังประเทศใหญ่อีกฝ่ายหนึ่งมาช่วยอีก เมืองเขมรจึงคล้ายกับสมรภูมิระหว่างไทยกับญวนมาแต่สมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

เมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น พระจอมพลเจ้าพระยาสุรสีห์ได้ทรงพระกรุณาอุปการะทรงราชวงศ์ญวนและราชวงศ์เขมรให้ได้อำนาจราชสมบัติ ต่างก็มีความเคารพต่อพระเจ้าแผ่นดินมาจนตลอดรัชกาลที่ ๑ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒ ของเชียงตุง ซึ่ง (เคยมาพึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) เป็นพระเจ้าเวียงจันทน์มาครองครองประเทศญวน เมื่อยังไม่ตรึงกับไทยก็ตั้งตนต็มมือ และเริ่มแผ่อำนาจญวนมาทางเมืองเขมร ณะเมื่อเริ่มรัชกาลที่ ๒ นั้น ไทยกับญวนรบกันชุนอก มีกองทัพตั้งไปจากกรุงเทพ ฯ ให้เขมรเกณฑ์กองทัพมาช่วยรบพม่า พวกขุนนางเขมร

(ซึ่งโดยปกติปราศจากความลำบากก็กินอยู่แล้ว) เกิดแตกกันเป็นสองพวก
 พวกหนึ่งซึ่งไทย เห็นว่าไม่ควรทำตามทองคำ ถ้าไทยเอาผิดก็ควรไปพึ่ง
 ญวน อีกพวกหนึ่งชอบไทย เห็นว่าควรเกณฑ์กองทัพมาช่วยตามทองคำ
 ส้มเด็จพระอุทัยราชา (ซึ่งอนักพระองค์จันท) เข้าด้วยพวกซึ่งไทย ให้จับ
 ชุณนางที่เป็นหัวหน้าพวกชอบไทยฆ่าเสีย นักพระองค์ อิ่มน้องส้มเด็จพระ
 อุทัยราชาซึ่งเป็นตำแหน่งมหาอุปโยธา เป็นหัวหน้าพวกชอบไทยอยู่ใน
 เวदानนเห็นเข้ามากองทัพ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 จึงโปรด ๑ ให้เจ้าพระยายมราชยกกองทัพออกไปเมืองเขมร ส้มเด็จพระ
 อุทัยราชาที่หนั่งลงไปพึ่งญวนที่เมืองไซ่ง่อน แต่นักพระองค์ดวงซึ่งเป็น
 น้องส้มเด็จพระอุทัยราชาคนเล็กมาเข้ากับไทย เมื่อเกิดเหตุชนคริงน
 พระเจ้าเวียดนัมยาดองเห็นได้ชอง ก็แต่งราชทูตให้เชิญพระราชดำรัสเข้า
 มายังกรุงเทพ ๑ ในราชดำรัสให้ถ้อยคำอ่อนหวานเป็นทางไมตรี แต่ด้วย
 ขอความนั้นอ้างว่า เพราะเมืองเขมรเคยพึ่งทั้งไทยและญวนมาแต่ก่อน
 พระเจ้ากรุงสยามได้มือนเป็นบิดา และพระเจ้าเวียดนัมได้มือนเป็นมารดา
 ของเจ้ากรุงกัมพูชา บัดนี้ส้มเด็จพระอุทัยราชามีความผิดต่อบิดา ไปอ่อน
 วอนให้มารดาช่วยขอโทษ ก็มรุทจะทอดทิ้งเสียได้ จึงมีพระราชดำรัสมาขอ
 พระราชทานโทษ และขอให้ส้มเด็จพระอุทัยราชาได้ครองกรุงกัมพูชาตามเดิม
 ก็ในเวदानนไทยกำลังเตรียมต่อสู้ศึกพะม่า ไม่อยากจะให้เกิดเป็นอริชนกับ
 ญวนอีกฝ่ายหนึ่ง จึงต้องจำยอมให้ส้มเด็จพระอุทัยราชากลับชนมาครองเมือง
 เขมรดังเก่า แต่นนเมืองเขมรก็ไปฝากฝ่ายอยู่กับญวน เป็นแต่ถึงกำหนด
 ก็ส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามากรุงเทพ ๑ ครั้นพระเจ้าเวียดนัมยาดอง

ดันพระชนม์ ถึงรัชกาลพระเจ้าเวียดนัมมินนามราชบุตรซึ่งได้รบรัชทายาท
 ญวนก็คิดแผ่อำนาจต่อเข้ามาทางเมืองลาวด้อมด้านาโงงอีกทางหนึ่ง พอชน
 รัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ เจาอนุเจาเมืองเวียงจันทน์เป็นกบฏชนด้วย
 ญวนอดหนุน ถึงต้องรบพุ่งปราบปรามเป็นกรใหญ่ ครั้นเจาอนุพายแพ
 หนีไปพึ่งญวน พระเจ้าเวียดนัมมินนามก็มีราชดำรัสเข้ามาว่ากล่าวขอโทษ
 เจาอนุเหมือนอย่างครึ่งเมืองเขมรในหนหลัง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจาอยู่หัวทรงชดเคื่องญวนไม่ยอมทำตาม ให้ปราบปรามพวกกบฏเวียงจันทน์
 จนราบคาบ ทางไมตรีในระวางไทยกับญวนก็หมองหมางกันแต่นั้นมา

ครั้นถึงบมะเด็ง พ. ศ. ๒๓๗๒ พวกญวนที่เมืองไซ่ง่อนเป็นกบฏต่อ
 พระเจ้าเวียดนัมมินนาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราช
 ดำริว่าเป็นโอกาสที่จะเอาเมืองเขมรคืน และให้ญวนหายกำเริบเดี่ยบาง
 จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพยกยกไปตีเมืองเขมร แล้ว
 ให้ตีหัวเมืองญวนลงไปจนเมืองไซ่ง่อน และให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพ
 เรื่อยกันไปตีหัวเมืองเขมรและญวนตามชายทะเล แล้วไปล้อมทบกกับกองทัพ
 ต่เมืองไซ่ง่อนด้วยกัน พอกองทัพไทยเข้าแดนเขมร ล้อมเด็จพระอุทัยราชา
 ก็หนีลงไปเมืองไซ่ง่อน พวกเขมรพากันมาอ่อนน้อม โดยตมตองรบพุ่ง
 กองทัพไทยก็ตีหัวเมืองชายแดนญวนเข้าไปจนถึงไตเมือง ใจตก แล้วเข้า
 ทางคลองซุดไปล้อมทบกกับตค้ายใหญ่ของญวนซึ่งตั้งรับอยู่ที่ด้านปากคลอง
 ข้างใน กองทัพเรือรบพุ่งอ่อนแอ กองทัพไทยตีเมืองด้านนั้นไม่ได้ ตอง
 ตงวังรายอยู่เกิดชดสนัดระเบียงอาหาร และเมื่อพวกเขมรชาวหัวเมืองข้างใต้
 ซึ่งเคยกตัญญวน เห็นว่ากองทัพไทยทำการไม่สำเร็จก็เป็นกบฏชนด้วย
 กองทัพไทยก็ต้องเลิกถกกลับมา ญวนก็ให้สมเด็จพระอุทัยราชากลับชนมาอยู่

เมืองพนมเปญอย่างเดิม แต่คราวนั้นญวนตั้งข้าหลวงและตั้งทหารขึ้นมา
ตั้งอยู่ที่เมืองพนมเปญและหัวเมืองเขมรที่ใกล้เคียง โดยอ้างว่าจะป้องกัน
มิให้ไทยไปย่ำยี เขมรก็อยู่ในอำนาจของญวนยิ่งหนักกว่าแต่ก่อน

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๗๗ สมเด็จพระอภัยราชาถึงพิราลัย ไม่มีลูกชาย
ญวนจึงยกลูกหญิงนครองเมือง และตั้งองค์เย็นกุนซุนนางผู้ใหญ่มาก
เป็นแม่ทัพ กับทรงเป็นเจ้าเมืองเขมร ฝ่ายพระองค์ อมมหา
อุปโยราชซึ่งอยู่กับไทยได้ออกไปเป็นเจ้าเมืองพระตะบอง กัดบใจหนีไปเข้า
กับญวน ด้วยประสงค์จะเป็นเจ้ากรุงกัมพูชา แต่ญวนเห็นว่าโตเมืองเขมร
ไว้ในเงอหมมือแล้ว ก็กวาดเอาพวกราชวงศ์เขมรกับทงซุนนางผู้ใหญ่ไปไว้
เดี่ยวเมืองญวน ญวนปกครองเมืองเขมรเองเป็นหัวเมืองของญวน
ต่อมา ให้เปลี่ยนเปลืองขนบธรรมเนียมในบ้านเมืองไปเป็นอย่างญวน
และให้ รอดดลิกพระภิกษุสามเณรเดี่ยวเป็นอันมาก พวกเขมรเดือดร้อน
ก็พากันเป็นกบฏต่อญวนชนเมือง พ.ศ. ๒๓๘๐ แล้วบอกมายังเจ้าพระยา
บดินทรเดชา ซึ่งตั้งชิตตาทพคอยระวังเหตุการณ์อยู่นเมืองพระตะบอง
ว่าจะขอมาพึ่งไทยอย่างแต่ก่อน ขอกำลังลงไปช่วย และขอพระราชทาน
พระองค์ดวงนองของสมเด็จพระอภัยราชา ซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ ๑ ออกไปครอง
เขมร เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นเป็นทวงทีที่จะเอาเมืองเขมรคืนจากญวนได้
บอกสนับสนุนคำขอของพวกเขมรเข้ามายังกรุงเทพฯ ๑ พระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงโปรด ๑ ให้เจ้าพระยา
บดินทรเดชายกกองทัพออกรบญวนในเมืองเขมร และโปรด ๑ ให้พระองค์
ดวงออกไปเข้ากองทัพช่วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา เมื่อพระองค์ดวงกราบ
ถวายบังคมลา จึงพระราชทานพระบรมราโชวาทซึ่งพิมพ์ไว้ต่อไปนี้

พระราชโองการ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ พระราชทานพระองค์ดวง

ด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ พระพุทธเจ้าอยู่หัวมีพระ
 ราชโองการมาพระบัณฑูรบุรีถึงหน้าตำหนักเหนือเกล้าฯ ตั้งให้จดหมาย
 พระราชโองการให้พระองค์ดวง ว่าเมืองเขมรเป็นจลาจลชนครังนี้ ทรงทราบ
 ใต้ฝ่าละอองฯ ว่าญวนจะทำลายพระบวรพุทธศาสนาคัดนาที่เมืองเขมรเสีย
 ให้ล้มมาทิวฐิเป็นมิจนาทิวฐิ จะแปลงเขมรให้ตะเพ็คเป็นญวน ให้ตั้ง
 พระสงฆ์จะให้ม้อยู่แต่วัดละองค์ฯ หรือพระอุโบสถวัดวาอารามที่เมืองพนม
 เป็ญเสียหลายวัด พระยาพระเขมรที่มีชาติมีสกุลก็พาตฆ่าเสียช้านานมาแต่
 จนพระยาพระเขมรที่มีชาติมีสกุลตายเสียเป็นอันมาก องค์อิมคิดกบฏ
 ประทุษร้ายโดยโลกเจตนาเกล้า หวังใจจะได้เป็นเจ้านายเมืองเขมร ไม่
 เห็นภัยในเบื้องหน้า กวาดครอบครัวไพร่พลเมืองบ้ตบองไปให้เป็นบำเหน็จ
 ความชอบกับญวนฯ ก็ไม่เดียงองค์อิมเป็นเจ้านายเมืองเขมรเหมือน
 ตามความปรารถนา ตั้งองค์อิมไปเสียเมืองเว้ อ้ายญวนคิดจะไม่ให้พระยา
 พระเขมรผู้ใหญ่มืดบดออกไป จึงอุบายให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฟ้าทตหะ พระยา
 กลาโหมขึ้นไปช่วยเจ้าเวียดนามทำวันออก ไปแล้วก็ไม่ได้ออกมา พระยา
 พระเขมรทั้งปวงก็ยังไม่รู้เท่าทันญวน จนญวนจับองค์อิม องค์เกา
 องค์ตั้งวงตั้งไปเมืองเว้อก จับองค์เบนจาไวทคายองเตียนกุน พระยา
 พระเขมรจึงได้พร้อมกันกลับใจคิดสู้รบญวนมีหนังสือมาขอพระองค์ดวง

ออกไปเป็นเจ้านาย ขอพึ่งพระเดชเดชาานุภาพพระบรมโพธิ์สมภารดมเด็จพระ
 พุทธเจ้าอยู่หัวดั่งต่อไปเหมือนอย่างแต่ก่อนน พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวทรงตั้งเวชพระทัยเดี่ยตายพระบวรพุทธศาสดนา ดังตำรพระยาพระเชมร
 อาณาประชาราษฎร์เมืองเขมรนัก คำว่าคือการเป็นไปดั่งนี้เพราะองค์จันท์
 จนพระศาสดนาที่เมืองเขมรจะเดี่ยมคูนยัดน ทรงพระราชดำริจะรักษาพระ
 บวรพุทธศาสดนาเมืองเขมรไว้ให้ถาวรมั่นคง ไม่ให้ญวนมิฉนาคิฏฐิ
 ทำตายต่างเดี่ย ไม่ให้เปดงเขมรซึ่งเป็นดัมมาทิฏฐิให้กตบเป็นมิฉนาคิฏฐิ
 เขมรจะพากันไปลื้อบายเดี่ยทั้งด้น จะให้เขมรคงชาติคงดักอยู่ตามเดิม
 จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระองค์ดวงออกไปเป็นเจ้านายเมืองเขมรตามซึ่ง
 พระยาพระเชมรขอมมา

ถ้าพระองค์ดวงออกไปถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ แล้ว ก็ให้ฟัง
 บังคับบัญชาเจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ ให้ชอบด้วยราชการจงทุกประการ
 จะอยู่ไกลอยู่ไกลประการใดก็อย่าทำใจสูงดั่งวังคับบัญชา กตวเกรงเจ้า
 พระยาบดินทรเดชา ฯ ให้เดี่ยมเป็นอารมณ์ ตั้งใจทำราชการนดองพระเดช
 พระคุณสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวโดยดัดตยสุจริต จงมีจิตตักตัญญ
 ูพระเดชพระคุณว่าองค์อมกิดกบฏประทุษร้ายเดี่ย พระองค์ดวงเป็นนอง
 พระองค์อมไม่ทำตายต่างเดี่ยเหมือนตั้งญวนกระทำกับองค์อม ยังทรง
 พระมหากรุณาเมตตาศูบเดี่ยพระองค์ดวงให้เป็นเจ้านายดั่งเชอวงค์กษัตริย์
 เมืองเขมรต่อไป ดั่งไรที่ชั่วที่ผิดอย่าประกอบไว้ในด้นดาน อย่ากำเริบอย่า
 โดภกดำให้เกินประมาณ สุกเดี่ยจิงหอมมอมเดี่ยจิงหวาน

เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ จะจัดแจงเมืองโพธิ์สัตวให้เป็นเมืองใหญ่
 ให้เมืองเขมรท่งปวงชนกับเมืองโพธิ์สัตว ให้พระองค์ดวงเป็นเจ้านายครอบ
 ครอบเขมรอยู่ที่เมืองโพธิ์สัตวนั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ จะปรึกษา
 ทหารอดวยจะตั้งแต่งพระยาพระเขมรผู้ใหญ่ผู้น้อยตามตำแหน่งประการใด ก็
 ให้พระองค์ดวงไถ่ถามไต่เตียงพระยาพระเขมรท่งปวง ให้เห็นพร้อมกันว่าผู้
 ไตมีชาติมีสกุล มีสติปัญญาการศึกสงครามเข้มแข็ง จัดเอามาให้เจ้าพระยา
 บดินทรเดชา ฯ ตั้งแต่งเป็นที่พระยาพระเขมรผู้ใหญ่ผู้น้อยตามลำดับกัน
 และเขมรถือชาติถือสกุลตามสกุลผู้ใหญ่ผู้น้อย ถ้าจะตั้งแต่งพระยาพระ
 เขมรสืบต่อไป ก็อย่าให้ดูอำนาจแต่โดยใจว่าคนผู้นั้นเป็นพวกมาแต่ก่อน
 ผู้นั้นมิได้เป็นพวกมาแต่ก่อน ให้พิเคราะห์ดูชาติดูสกุลและคนมีความชอบ
 ควรจะใช้ได้อย่างไรก็ให้ตั้งแต่งตามควร ให้ผู้น้อยยกตัวผู้ใหญ่เป็นลำดับกัน
 อย่าถือผู้น้อยให้ขามเกินผู้ใหญ่ อย่าเห็นแก่หน้าเกรงใจบุคคล อย่าหยา
 ใจเบาพระยาพระเขมรจะมีความโหมนัส พระยาพระเขมรนั้นถือยกย่อง
 พระองค์ดวงเป็นเจ้านายแล้ว พระองค์ดวงก็ตองนับถือคารวะพระยาพระ
 เขมรผู้ใหญ่ผู้น้อยตามสมควร เอาเนื้อเอาใจพระยาพระเขมรให้ดี รัส
 วาจากให้ฮอนหวานให้เป็นทนายนับถือกับพระยาพระเขมร ไพร่บ้าน
 พดเมืองท่งปวงซึ่งอยู่ไกลแต่ละไกล ให้จงรักภักดีปรักพร้อมกัน
 พระองค์ดวงตั้งตั้งบัญชาอายุอาณานิคมก็เป็นผู้ใหญ่มากแล้ว จะตริการตั้ง
 ใดก็ให้รอบคอบทำใจให้เต็มมือ อย่ากอบไปด้วยฉันทาโทษาโมหาภยากติ ตั้ง

ตัวให้เที่ยงธรรมทำให้ کمคาย ให้พระยาพระเชมรเกล้าอำนาจอย่าให้หิ้น
 ประมาทได้ กัดวนหม้อยู่ ๓ ประการ กัดวอาชญาประการ ๑ กัด
 บุญกัดววาสนาประการ ๑ กัดวสติบัญญัติท่าทันประการ ๑ กัดบุญ
 กัดววาสนากัดวสติบัญญัติทั้งวกทั้งกัดว เชมรผู้ใดผิดกระทำโทษตาม
 ผิดนั้นก็ให้หยิบยกโทษผิดออกให้เห็น อย่าให้ผู้อื่นติเตียนว่ากระทำโทษคน
 หาผิดมิได้ จะพิพากษาคัดสินกิจคู่ชุกช้ออาณาประชาราษฎรประการใดก็ให้
 เป็นยุติเป็นธรรม ให้สัดส่องจงรอบคอบ อย่าให้พระยาพระเชมรทำ
 ช่มเหิงเบียดเบียพฉ้ออาณาประชาราษฎรให้ได้ความเดือดร้อน นายก็อย่า
 ให้เบียดเบียพบ้าง จะได้มีใจรักนาย นายไพร่จะได้พร้อมมูลช่วยกันรักษา
 เจ้านายบ้านเมืองเต็มใจสู้รบอภัยวอน ก็ให้ระวังพระยาพระเชมรอย่า
 ให้อิจฉาริชยาซึ่งบ่าวไพร่ให้แตกสามัคคีร์ด้วยกัน ถ้าแตกสามัคคีร์ด้วยกันแล้ว
 สัตรพดทจะเสี้ยการทุกอย่าง ถ้าตั้งอยู่ในสามัคคีร์พร้อมมูลกัน ถึง
 คนน้อยก็สู้ซาคักศัตรามากได้
 ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐
 ฉายเราตงบานตงเมืองชนครน ญวนรู้ไปกำลังโตได้ก็คงจะ
 มากกระทำตอบแทนอีก บัญญาญวน คงจะ คิดไม่ให้มีเจ้านายเชมร
 ให้เชมรดั้นทพงสันทนับถือแล้ว ญวนจึง จะอยู่ในเขตคเมืองเชมรได้
 ญวนทำคักสันัดทางเรือ เชมรทำคักสันัดทางบก ก็ต้องคิดคัต
 ทางเรือเสีย อย่าให้เรือญวนเข้ามาถึงบ้านถึงเมือง ญวนจะ
 ชนบกมา ก็ให้สู้รบญวนจงสามารถ บ้องกันรักษาบานเมืองไว้กว่า
 กองทัพช่วยจะออกไปถึง ถ้ากองทัพออกไปถึงแล้ว ถึงญวนจะมา

มากสักเท่าไร ก็จะทำไมกับบ้านเมืองฝ่ายเราได้ ญวนจะมากกระทำภายนอกไม่ได้แล้ว จะคิดอุบายแต่งเขมรที่ยังเข้าอยู่กับญวนเป็นที่ไวใจ ญวนให้แปลกปลดอมเข้ามาอยู่ในบ้านในเมือง ดื้อด้นถ้อยความคอยเหตุคอยผลคิดกระทำเป็นได้ศึกชนภายใน อย่างหนึ่งจะคิดละเบี่ยงอาหารให้เขมรอดอยากขัดสน ให้พระองค์ด้วงคิดให้รอบคอบ บ้องกันรักษาตัวทั้งภายในภายนอกภายนอก อย่านี่มีความประมาท ให้หูไวใจเร็วดีบั้งข่าวคราวราชการ ให้รู้บัญชาและความคิดญวน ๆ จะคิดประการใดให้รู้ความแต่เนิ่น จะได้จัดแจงการสู้รบญวนให้พร้อมสรรพ อย่านี่ให้เด็ดพลึงพลาดแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ถ้าขัดสนเข้าเกิดของกินสิ่งใด ก็ให้ใช้ผู้คนถ่อหนังสือบอกเข้ามายังกรุงเทพ ฯ จึงเนื่อง ๆ จะโปรดพระราชทานสิ่งออกไปทางเมืองตราด เมืองตราดกับเมืองโพธิสัตว์ใกล้กัน ให้จัดข้างจัดแถวขนลงมารับบรรทุกขนขึ้นไปแจกจ่ายกันกินกว่าบ้านเมืองจะค่อยเป็นปกติเข้า พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวไม่ต้องพระราชประสงค์ผลประโยชน์สิ่งไรในเมืองเขมร จะเอาแต่พระเกียรติยศดีไปภายนอกหน้าว่าทรงกูเมืองเขมรชนไวไม่ให้พระพุทธรูปค้ำนาเดื่อมคูนัย และฝ่ายพุทธจักรก็ให้ตั้งพระราชอาณาเขตานุกรมให้พร้อมกันกับตั้งพระยาพระเขมร ให้จัดหาพระสงฆ์เจ้าอธิการที่มีวัดสำอายุผู้ใหญ่ที่เขมรนับถือ กอบไปด้วยคุณธรรม มาให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ ตั้งแต่งเป็นพระราชอาณาเขตานุกรมฝ่ายคณฤชระฝ่ายวิษณุราชูระชนบ้าง พระสังฆราชาเดิมซึ่งเป็นกษัตริย์เขมรนับถือนั้นไม่อยู่ที่เมืองพนมเปญ ว่าญวนเบียด

เบ็ญพระพุทธศาสดา เข้าไปอยู่เดี่ยวที่เมืองมณฑลบุรี ให้พระองค์ด้วงคิด
 อารานาออกนอกไปด้วย ตั้งแต่งพระราชคณะถนอานุกรมชั้นใหม่
 อารานาพระสังฆราชาออกไปได้ ก็จะเป็นที่นิยมกับเขมร กิตติศัพท์จะ
 ได้ฟุ้งเฟื่องไปทั่วทุกหัวเมืองเขมร ผู้มีศรัทธาอยู่แล้วก็จะได้โสมนัสสรรเสริญ
 ยินดี พระพุทธศาสดาเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ประคิษฐานตั้งอยู่แห่งใด เทพดา
 อารักษ์กรักษาพระพุทธศาสดาอยู่ก็เหมือนรักษาบ้านรักษาเมืองเหมือนกัน
 ญวนเป็นมิฉนาคิฏฐิจะมาทำตายล้างพระพุทธศาสดาบ้านเมืองนั้นไม่ได้ ให้
 พระองค์ด้วงพระยาพระเขมร ทังปวงจงมีศรัทธาอุดรหะถวายไทยทานแก่
 พระภิกษุสงฆ์อย่าให้อุดอยากขัดสน ทนบำรุงพระพุทธศาสดาให้วัฒนาถาวร
 ดับไป เมื่อบ้านเมืองเป็นปกติแล้ว ก็ให้สถาปนาวัดวาอารามชั้นให้
 บริบูรณ์ตั้งเท่า

ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา

สนองพระราชโองการซึ่งโปรดให้พระองค์ด้วงออกไปครอง
 กรุงกัมพูชา

หนังสือ เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาถึงพระยามหาอำมาตย์
 ได้นำชนกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วย
 ข้าพระพุทธเจ้าบอกมาแต่ก่อนว่า ให้พระฤทธิสังครามนำพระยาพิบูลยราช
 พระยาสุริโยไทย พระยาวงษาลัตรี พระสุรินทรธิบตี พระราชานุชิต พระ

มหานุชิต พระทักเดโช พระชิตสังคราม พระไกรสร พระลำปางดีศรี
กับหนังสืออักษรเขมร ๑๘ ฉบับ เข้ามาเฝ้าทูตตะของชุดพระบาท กราบถวาย
บังคมขอพระองค์ดวงออกไปครอบครองพระยาพระเขมรอาณาประชาราษฎร์
แจ้งมาในใบบอกข้าพระพุทธเจ้าแต่ก่อนนั้นแล้ว

ครั้นณวันเดือน ๓ ขึ้น ๓๐ ค่ำ ๒๓๗๓ (พ.ศ. ๒๓๗๓) พระยาลี้ห
ราชเดโช หลวงเทพนทรเชษฐทนต์ราพระราชลี้หโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
ออกไปถึงข้าพระพุทธเจ้านายทพนายกอง ทรงพระมหากรุณาโปรดพระราช
ทานให้พระองค์ดวงออกไปครอบครองบ้านเมือง อาณาประชาราษฎร์บังกับ
บัญชาพระยาพระเขมรทั้งปวงแล้ว จะได้ยกย่องพระบวรพุทธศาสน่าให้เป็นที่
พึ่งกับบรรดาเขมรทั้งปวงสืบต่อไป ส้มเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระ
กรุณา โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมได้พระราชทานเครื่องยศถาคัดและเครื่อง
อุปโภคสำหรับเกียรติยศแก่พระองค์ดวง กับพระแก้วมรกตหน้าตัก ๕ นิ้ว
ทรงเครื่องทองคำองค์หนึ่ง ผ้าไตรเนื้อดี ๑๐ ไตรกับเครื่องบริขารพร้อม
ข้าพระพุทธเจ้าจะได้จัดแจงให้แก่พระองค์ดวงถวายพระสังฆที่จจะตั้งเป็นพระ
ราชาคณะถานานุกรม แล้วให้ข้าพระพุทธเจ้าทำหนังสือประกาศ บอกไปถึง
พระยาพระเขมรเจ้าเมืองกรมการทั้งปวงให้รู้ความทั่วกันว่า พระยาพระเขมร
พร้อมใจกันมีหนังสือให้พระยาพิบูลยราช พระยาลี้หโยไทยกับพระยาพระเขมร
เข้ามาขอพระองค์ดวงออกไป เป็นเจ้าครอบครองบ้านเมือง ราษฎรทั้งปวง
พระยาพิบูลยราช พระยาลี้หโยไทย พระยาพระเขมรเข้ามาเฝ้าทูตตะของชุด
พระบาท แจ้งราชการณกรุงเทพพระมหานครแล้ว ส้มเด็จพระพุทธเจ้า
อยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ ทรงพระมหากรุณาเมตตากับ

เขมร โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระองค์ดวงออกไปเป็นเจ้าเขมรดับ
 วงศ์กษัตริย์ในแผ่นดินเมืองเขมรต่อไป อย่าให้ผู้นัยสันเจ้านาย จะได้
 ช่วยกันยกย่องพระพุทธานุชาตินั้น อย่าให้พระพุทธานุชาตาคืบคืบ แต่
 เมืองเขมรทุกวันนี้ญวนยังตั้งอยู่เมืองพนมเปญ จะต้องตั้งบ้านเมือง
 ให้พระองค์ดวงอยู่เมืองโพธิ์สัตว ๆ ใกล้กับเขตต์แดนกรุงเทพพระมหานคร
 จะได้ช่วยทำนุบำรุงไปกว่าเมืองเขมรจะได้เป็นบ้านเมือง เป็นที่คงพระ
 พุทธานุชาตินั้นได้ ให้พระยาพระเชมรมีความรักใคร่เลี้ยงตายพระพุทธานุ
 ชาตนา รักษาชาติลัมมาทิฏฐิ อย่าให้ญวนชาติมิจฉาทิฏฐิครอบงำ
 บ้านเมืองต่าง พระพุทธานุชาตนาเลี้ยงให้พร้อมมูลกันทำราชการค้ำทานรับ
 ญวนให้แข็งแรง ไว้ชื่อเลี้ยงให้ปรากฏเป็นเกียรติยศอยู่ในแผ่นดินเมือง
 เขมร ส้มเต๋จพระพุทธานุชาตนาอยู่หัวจะทรงตั้งเคราะห์กู่แผ่นดินเมืองเขมรให้
 เป็นที่คงแห่งพระพุทธานุชาตนาตามเดิม จะได้เป็นกองการกุศลผล
 ประโยชน์กับบรรดาเขมรดับไปภายหน้า จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
 พระราชทานเงินตราเลื้อน้าให้พระยาพิบูลยราช พระยาสุริโยไทย พระยา
 วงษาด้ตรี พระทักเดโช พระสุรินทรธิบดี พระทักดงคราม พระไกรสร
 มหาดไทย พระลำปางด้ตรี พระมหานุกิต หาดวงไกรสรนอกราชการ
 พระยาทักโกษาดงคราม เมืองพนมเปญ ชุนหมื่น ๗ คนไพร่ ๓๐ คน
 ตามลำดับยศศักดิ์ พระยาพระเชมรผู้ใหญ่น้อย กับพระราชทาน
 เงินตราร้อยชั่งคนโทบัญชี ๓๐ ใบ ราคคตหนามชุน ๒๐ ด้าย เตื่อแพร
 ต่างดี ๗๐ ตัว เลื้อนกระบวนใหม่ ๓๐ ตัว เป็นเลื้อนร้อยตัวออกไปพระราช
 ทานให้ข้าพระพุทธานุชาตนา สำหรับจะได้ใช้สอยแจกจ่ายให้บรรดาพระยาพระ

เขมร จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาดีหราชเดโช หลวงเทพนทร
 ชุนหมื่น ๓๓ คน ไพร่ ๓๕ คน เข่ากัน ๗๐ คน หึงหม้าย ๔ คน หึง
 คนใช้ ๑๓ คน เข่ากัน ๑๗ คน เข่ากันชายหึงนายไพร่ ๘๗ คน กับ
 พระยาพิบูลยราช พระยาพระเขมรนาย ๑๕ ไพร่ ๓๐ เข่ากัน ๔๕ คน
 ออกไปทางบก ให้เป็นเกียรติยศกับพระองค์ดวงโปรดให้มีพระราชโองบาท
 พระราชทานพระองค์ดวงออกไป ข้าพระพุทธเจ้านายทัพนายกองพร้อม
 กันได้กราบถวายบังคมทูลไต่ถามของขุดพระบาท ได้รับพระราชทานตั้ง
 ของนอกทองคำ ซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานออกไปนั้น
 พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

ครั้นวันพฤหัสบดีเดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำชวด โทศก พระยาราช
 โยธา พระยาภิรมย์ราชา บอกรำดำเนียรทองคำกับกระแฉะพระราชดำริ
 ตั้งต่อตามระยะออกไปณเมืองบักบอง ในทองคำนั้นกระแฉะพระราชดำริ
 โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมไปถึงข้าพระพุทธเจ้านายทัพนายกอง ว่าซึ่งทำ
 คุณไว้กับญวนปล่อยให้รอดชีวิตไปหาเลี้ยงเปล่าไม่ เป็นผลประโยชน์
 ในราชการอยู่ แต่ว่าเขมรรู้ว่าข้าพระพุทธเจ้าปล่อยญวนในที่ด้อมไป
 เขมรจะยินดีหรือไม่ชอบใจ ถ้าเขมรยินดีด้วยแล้วเขมรคงจะนับถือ
 ถ้าเขมรไม่ชอบใจเขมรจะเข้าใจว่ากลัวญวนไม่รบ ฟุ้งปล่อยญวนไป
 นั้น เขมรเสียใจก็ให้ข้าพระพุทธเจ้าคิดอ่านพูดจากตบเกิดอนแก่ความเสีย
 ให้ สันนิษฐานของเขมร ให้เขมรเห็น ความว่าหากกลัวเกรงฝีมือ ญวนไม่
 ปล่อยญวนในที่ด้อมไปจะผ่อนการรบ ฟุ้งให้รอดแต่พอ จะให้เขมรตั้งตัว
 ได้ คิดอ่านไปอย่างนี้ ถ้าญวนหลงเชื่อก็เป็นประโยชน์มี คุณกับ

เขมรอยู่มาก ให้ข้าพระพุทธเจ้าพูดจาให้เห็นเป็นความดีกับเขมร อย่าให้
 เขมรเสียใจหมิ่นประมาทได้ แต่การซึ่งจะทำให้เป็นไมตรีไว้กับญวนนั้น
 หาเห็นเป็นไมตรีตลอดยี่ดียวไปไม่ได้ อดอดอง อดอดอง ผู้เป็นแต่ นายทัพ
 นายกอง แม่ทัพใหญ่ญวนผู้สำเร็จราชการก็ยังมีอยู่ เมืองเขมรเป็นที่
 ปรารถนาของญวน ญวนรักเมืองเขมรมากนัก ญวนได้ผลประโยชน์
 ในแผ่นดินเมืองเขมรมาก ญวนจะทิ้งเมืองเขมรก็มีความเจ็บความอาย
 ญวนหาปล้ำเมืองเขมรไม่ ญวนจะทำแต่ที่อยู่ว่าจะเป็นไมตรีกับไทย
 ญวนจึงย้ายรบกวณเขมร เขมรจะมาพึ่งข้าพระพุทธเจ้า ๆ ก็จะต้องช่วย
 เขมรให้เต็มมือ เขมรจะไม่กตัญญูเข้าหาญวน ถ้าไพร่พลกองทัพเป็นแต่
 ดาวเขมรบ้างดงมาก ไม่แข็งแรงจะสู้รบญวนไม่ได้ จะขอนายทัพนายกอง
 ผู้ใดที่จะใช้ดีด้อยได้ ไพร่พลกองทัพที่แข็งแรงจะต้องการอีก ๕๐๐๐-๕๐๐๐
 ก็ให้ข้าพระพุทธเจ้าบอกขอเข้ามา จะได้ โปรดเกล้า โปรดกระหม่อม
 ออกหนุนเพิ่มเติมออกไป จะได้ช่วยกันรบพุ่งญวนเอาชัยชนะญวนให้จงได้
 แลวให้ข้าพระพุทธเจ้าคิดอ่านเอาเขมรเก่าที่มดัดกับญวนไว้ใจได้ ให้แยกไป
 กำกับพระยาพระเขมรที่ตงตองเป็นนายทัพนายกองอยู่ทุกแขวงเมืองเขมร จะ
 โดยยวเยาให้สู้รบญวนให้แข็งแรงกว่าจะแตกร้างขาดกัน ไม่กตัญญูเข้าหา
 ญวนอีกได้แลว ก็เป็นที่ไว้ใจดีอย่างหนึ่ง เมื่อแต่กำลังญวนมากกำลังเขมร
 น้อย เขมรสู้รบกับญวนเคียวรบไปไม่ได้ก็ต้องพาครอบครัวถอยร่นเข้ามา
 ถ้าข้าพระพุทธเจ้าคิดได้ตงนแลวก็จะดี ครอบครัวเขมรข้าพระพุทธเจ้าพทกษ
 วิชาทำนุบำรุงไว้ได้แลว จะเอาฉกรรจ์เขมรเข้าสู้รบทำศึกกับญวนต่อไป

การก็จะเบาแรงทแถมด้วยทหารไพร่พล ให้ ข้าราชการเจ้าศรีตรองราชการ
ให้รอบคอบ ควรจะได้ราชการบ้านเมืองไพร่พลเขมรประการใดก็ให้คิดไป
ตามท่วงที่ราชการ ๆ ครั้นจะคิดพูดจาเป็นทางไมตรีกับญวน โดยจริง
ก็คิด จะเป็นไมตรีโดยอุบายก็ดี และการจะต้องต่อสู้รบประการใดก็ดี ก็
ตามแต่บัญญัติความคิดข้าพระพุทธเจ้า สุดแต่จะเอาบ้านเมืองไพร่พลเขมร
ให้จงได้ ถ้ามาดมั่นจะไม่ได้เขตต์แดนเมืองเขมรไว้อะไรให้เมืองเขมรได้
ไปกับญวนอีกเลย ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ให้ข้าพระพุทธเจ้ารักษา
พระองค์ดีดั่งอย่างดวงแก้ว ในท้องตรากระแฉ่พระราชดำริซึ่ง โปรดเกล้า
โปรดกระหม่อมออกไปมีหลายประการนั้น ข้าพระพุทธเจ้านายทัพนายกอง
ได้กราบถวายบังคมทูลเกล้าทูลกระหม่อมในท้องตรากระแฉ่พระราชดำริ
ทุกประการแล้ว

ซึ่งทรงพระมหากรุณาโปรด เกล้าโปรด กระ หม่อม พระ ราช ทาน โทษ
ข้าพระพุทธเจ้านายทัพนายกองทั้งปวงไปในท้องตรากระแฉ่พระราชดำริ ให้
ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณปรึกษาหารือกับนายทัพนายกอง แต่จะเอา
บ้านเมืองไพร่พลเขมรให้จงได้ อย่าให้เขมรได้ไปกับญวน พระเดช
พระคุณหาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้ารับพระราชทานข้อความในท้องตรา
กระแฉ่พระราชดำริปรึกษานายทัพนายกองเห็นว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
โปรดกระหม่อมพระราชทานให้พระองค์ดีดั่งไปเป็นเจ้าครอบครัวของบ้านเมือง
พระยาพระเขมรอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวง อยู่ณเมืองโพธิ์สัตว จะเอา
เมืองโพธิ์สัตวเป็นเมืองใหญ่ เมืองโพธิ์สัตวก็ยังไม่ราบเป็นบ้านเมืองแน่นหนา
เป็นที่ไว้วางใจได้ จะต้องรับพระราชทานคิดทำบ้านเมืองโพธิ์สัตวให้มั่นคง

ก่อน ครั้นจะจัดแจงให้ทำบ้านเมืองขึ้นในเดือนนี้เดือนดำนนี้ ดะเบียงอาหาร
 ก็ยังขาดัน เขาที่ไดไว้ ในค่ายญวนเมือง โพธิ์สัตว ก็รับพระราชทาน
 เขาไว้พอจะได้แจกจ่ายแจกจ่ายเพียงพระยาพระเชมรครอบครวเมืองโพธิ์สัตว
 เมืองชกกับเมืองโพธิ์สัตว ทงพระยาพระเชมรที่จะดำมภักดีสมัครเข้ามาอยู่
 กับพระองค์ดวง ดะเบียงอาหารที่จะเพียงกองทัพซึ่งจะยกออกไปทำบ้านเมือง
 รักษาเขตต์แดน จะไปปลุกยุงฉางไว้ที่เมืองโพธิ์สัตว ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้
 ไปจัดซื้อเขาเมืองพนมคก เมืองถวายจิต เมืองมงคตบุรี เมืองอรญประเทศ
 จะได้ให้เรือขนผ่อนเข้าออกไปให้พอจับจ่ายกองทัพ ๆ ที่จะทำบ้านเมือง
 ยังอยู่กับข้าพระพุทธเจ้า กองกรุงเทพพระมหานคร ทพเมืองนครราชสีมา
 ไปอยู่ค่าย จะอยู่ไปกับพระยาเด่นาภเบศร์ ทงอยู่ทเมืองบตบของนายไพร่
 ๕๐๐๐ คนเศษ จึงจะยกออกไปทำบ้านเมืองที่เมืองโพธิ์สัตวณเดือน ๔ น
 ให้แน่นหนามั่นคง จะได้ผ่อนเอาบันใหญ่่น้อยกระสุนดินดำออกไปไว้ให้มาก
 เป็นที่ไว้วางใจได้จึงจะให้พระองค์ดวงออกไปอยู่เมืองโพธิ์สัตว เมืองเชมร
 หัวเมืองชกกับเมืองเชมรถึง ๓๐ หัวเมือง ไพร่พลก็มาก แลัวข้าพระพุทธเจ้า
 ได้ให้พระองค์ดวงมีหนังสือพระองค์ดวงบอกไปให้พระยาพระเชมรเจ้าเมือง
 ทงปวง ใจความว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระ หม่อมให้พระยา
 ดีหราชเดโชพาพระองค์ดวงออกมาถึงณเมืองบตบของ ให้เจ้าเมืองกรมการ
 เข้ามารับนำพระองค์ดวงจะได้ไปครอบครองบ้านเมือง ถ้าเจ้าเมืองกรมการ
 ยังสู้รบ กับ ญวน ราช การ คิด พ้น อยู่ ก็ให้แต่ง บุตร หาดาน เข้า มา รับ
 พระองค์ดวงณเมืองบตบของ จึงจะได้เป็นเกียรติยศกับพระองค์ดวง แต่
 ราชการที่ญวนกับเชมรแตกแล้ววิวาทสู้รบกันครั้งน เชมรที่พากันเข้ามา

พังพระบรมโพธิ์สมภารดมเด็จพระพุทฺธเจ้าอยู่หัว คังใจทำราชการฉลอง
 พระเดชพระคุณคิดคั้นเอาแผ่นดินเมืองเขมรมาเป็นขอบขัณฑสีมาตามเดิม
 กี่มากหลายเมือง เขมรที่ยังเข้าอยู่กบญวนก็หลายเมือง จะไว้ใจว่า
 เขมรแตกแล้วกบญวนทั้งต้นยังหาได้ไม่ ที่ข้าพระพุทธเจ้าพูดจาเป็นไมตรี
 กบญวน ถ้าญวนไปประชุมปรึกษาหารือพร้อมกัน ญวนจะยินดี
 เป็นไมตรีกับไทยโดยสุจริต ญวนก็จะเลิกกองทัพไปจากเมืองพนมเปญ
 ตามสัญญา ถ้าญวนพูดจาเป็นกตอุบายแต่พออย่าให้กองทัพไทยยก
 ออกหนุนไปช่วยเขมร ญวนก็จะรักษาแผ่นดินเมืองพนมเปญไว้เหมือน
 เดังก่อน ที่ข้าพระพุทธเจ้าปล่อยญวนในค่ายเมืองโพธิ์สัตว์กลับคั้นไป
 พระยาพระเชษฐาษาฎฐที่เมืองโกตมาพร้อมกันอยู่ที่เมืองโพธิ์สัตว์ ทราบว่า
 ข้าพระพุทธเจ้าพูดจาเป็นไมตรีกับญวน แต่พอจะให้ญวนรอกการที่จะสู้รบ
 กับเขมร ๆ จะได้ตั้งตัวจัดแจงเสบียงอาหารรักษาครอบครัวไว้ให้มั่นคง
 ก้มความยินดีพร้อมมูลกัน แต่พระยาพระเชษฐาษาฎฐที่เมืองโกต ข้าพระพุทธเจ้า
 ได้มีหนังสือบอกขอราชการไปให้ทราบหลายเมือง จะยินดีหรือจะเสียใจ
 หึนประมาณประการใดยังหาทราบเกล้าทราบกระหม่อมไม่ แล้วทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดขุนนางเขมรเก่า
 ให้ออกไปกำกับพระยาพระเชษฐาษาฎฐหัวเมืองทั้งปวงที่ตั้งตัวเป็นนายทัพนายกอง
 ให้อยู่ช่วยพระยาพระเชษฐาษาฎฐให้แข็งแรง ให้เขมรกับญวนแตกแล้ว
 กันจึงได้นั้น ข้าพระพุทธเจ้าให้พระยาสังฆโลกคนเก่า พระนรินทร์โยธา
 ปลัดเมืองปัตตบองออกไปพูดจาชักชวนพระยาพระเชษฐาษาฎฐทางเมืองพนมเปญให้

มีความอุทสาหะด้วยกับกองทัพญวน ให้พระเด่นนาราชกุเชน พระองค์แก้ว
 กรมการเมืองนครเดียนราบไปกำกับยั่วเย้าพระยาพระเชมรให้สู้รบกับญวน
 ทางเมืองล่ โทงเมืองกะพงล่วาย ราชการที่จะคิดทำฉลองพระเดชพระคุณให้
 บ้านเมืองเชมรราบคาบเป็นปกติเกิดออกจะยดยาวต่อไป จะไว้ใจแก่ราชการ
 ยังไม่ได้ด้วยญวนก็ยังคิดพุดจาเกิดยกล้อมทำศึกสงครามกับเชมรคิดพันไป
 อยู่เกิดออกญวนจะยกกองทัพทัมเทศนามากกระทำกับเชมรในฤดูน้ำ เดือน ๘
 เดือน ๘ บิดลครันคักเชมรจะต้านทานสู้รบกับกองทัพญวนไม่ได้ เชมรจะ
 บอกขอกองทัพเข้ามาณเมืองบตบอง เรือรบที่เมืองบตบองก็ขัดฉ่นเรือ
 ช่างพระพุทธรเจ้าให้ตอชนไว้ที่เมืองบตบอง เชมรช่างหมื่นที่เมืองบตบอง
 ก็ทำหมื่นชำเห็ดกคิดหมื่นหาได้ไม่ ข้าพระพุทธรเจ้าได้จัดทัพเรือให้ไปรักษา
 ปากน้ำเมืองโพธิ์สัตวชดด้านไว้ครั้งนี้ ได้สู้รบกับกองทัพญวน ยิงปืนใหญ่
 หน้าเรือได้ตาดะ ๒ นัดบ้าง ๓ นัดบ้างกับตคอกคายหมื่นชำรุกรัว เห็นจะใช้
 ราชการต่อไปไม่ได้ ข้าพระพุทธรเจ้าคิดมาดยาว ๘ วา มาทำเป็นเรือศัวรรษะ
 มีต โทงชนไว้ที่เมืองบตบอง ๒ ลำ ได้เอาปืนกระสุน ๓ นิ้ว ๔ นิ้ว ดึงได้
 หน้าเรือยงตองดูเห็นจะได้ราชการอยู่ ข้าพระพุทธรเจ้าจะขอรับพระราชทาน
 นายช่างเรือสัก ๓๐ คน จะให้ไปตั้งทำเรือศัวรรษะมีต โทงที่เมืองอรัญประเทศ
 ยาว ๘ วา ๑๐ วา ๓๓ วาไว้สำหรับราชการสัก ๔๐ ลำ ๕๐ ลำตามแต่จะ
 ใดก่อน ด้วยไม้ใหญ่ยาวที่เมืองอรัญประเทศพอจะหาได้บ้าง ถึงฤดูฝน
 เดือน ๘ เดือน ๘ ก็เอาเรือมาทางน้ำถึงเมืองบตบองได้คดอง ซึ่ง
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ข้าพระพุทธรเจ้าไปรักษาราชการกับ
 เจ้าพระยานครราชสีมาฯ ก็ช่วยกราบถวายบังคมลากลับไปเมืองนครราชสีมา

แต่ณวันเดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำปีชวดโทศก อากาญเจ้าพระยานครราชดีมาบ่วย
 ครองนเกิดอกจะไม่หายเร็ว ข้าพระพุทธเจ้าจะขอรับพระราชทานเจ้าพระยา
 ยมราชออกไป เป็นแม่ทัพบังคับบัญชานายทัพนายกองไพร่พลและพระยา
 พระเชมรหิวเมืองท่งปวง คิตราชการรักษาสเขตต์แดนบ้านเมืองครอบครัว
 ทางเมืองล้โทงเมืองกะพงล้วาย กับกองทัพมอญไทยหิวเมือง ซึ่ง
 ข้าพระพุทธเจ้าบอกขอเข้ามาแต่ก่อน ครองนจะขอรับพระราชทานล้ก
 ๓๐๐๐ คน จะได้ยกออกไปกับเจ้าพระยายมราชโดยเร็ว ๑๐๐๐ คนก่อน
 กองทัพ ๒๐๐๐ คนนั้นจะขอรับพระราชทานไว้ให้ฟังราชการอยู่ที่เมือง
 กระจับปรีให้พร้อมมุดก่อน ด้วยเขาทจะเดียงกองทัพมาก ที่เมืองนคร
 เดียมราบกขดล้น ยังให้จัดซอชนถ่ายอยู่ ถ้ามีราชการคักล้สงครามหนักแน่น
 ร้อนเร็วมาประการใด กองทัพ ๒๐๐๐ คนที่อยู่ณเมืองกระจับปรีจะได้
 รับยกออกหนุนเจ้าพระยายมราชออกไปให้ทันท่วงที อนึ่งข้าพระพุทธเจ้าบอก
 มาแต่ก่อนว่า ได้มีหนังสือให้พระอินทริบาตถือไปถึงพระยาราชนิกุลด้วย
 ขอราชการทางเมืองโพธิ์สัตว แล้วให้พระยาราชนิกุลนายทัพนายกองจัดแจง
 ผ่อนปรนกองทัพรักษาสเขตต์แดนครอบครัวทางเมืองล้โทงเมืองกะพงล้วายไว้
 ให้มั่นคง แจ่งมาในบอกข้าพระพุทธเจ้าแต่ก่อนนั้นแล้ว

ครั้นณวันเดือน ๓ แรม ๔ ค่ำปีชวดโทศก พระอินทริบาตเจ้ากรม
 พระตำรวจกดับมาถึงเมืองบ้ตบอง พระยาราชนิกุลมีหนังสือบอกราชการ
 ทางเมืองล้โทง เมืองกะพงล้วายว่า ณวันเดือนนี้แรม ๑๓ ค่ำปีชวดโทศก
 ของญวนใน ค่ายกะพงธม ให้ภาษากี้ตาม ญวนออกมาพูดจา กับพระยา
 มนตรีล้่นหาเจ้าเมืองไพร่กระดี่ หลวงมนตรีพิมพ์ตกรมการเมืองนครเดียม

ราบ ว่าองค์อเวียงนุกุ องถันจะใคร่พบพระยาเดโชเจ้าเมืองกะพงส่วย
 ให้พระยาเดโชเจ้าเมืองกะพงส่วยไปหาที่หน้าค่ายญวน พระยาอภัย
 สังคราม หลวงรักษาเทพ จึงให้หัตถวงอนุรักษ์ภูเบศร์ พระ
 ฤทธิภาไชย พระยาสังฆะไปจะพูดกับองค์อเวียงนุกุ องถัน ๆ ให้แต่
 ภาษากี่ถ้ามออกมาพูดจากับหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ พระฤทธิภาไชย พระยา
 สังฆะว่าองค์อเวียงนุกุ องถัน จะขอพบกับพระยาเดโช หลวงอนุรักษ์
 ภูเบศร์ พระฤทธิภาไชย พระยาสังฆะบอกภาษากี่ถ้ามว่าพระยาเดโชบ่วย
 มาไม่ได้ องค์อเวียงนุกุ องถันจะพูดกับพระยาเดโชประการใดก็ให้มา
 พูดกับหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ พระฤทธิภาไชย พระยาสังฆะ เกิด ภาษากี่
 ถ้ามญวนก็เข้าไปในค่ายแล้วกลับออกมาบอกหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ พระ
 ฤทธิภาไชย พระยาสังฆะว่าให้กลับไปแล้วก่อน องค์อเวียงนุกุ องถัน
 จะปรึกษาให้พร้อมกันได้ความแน่ประการใดจึงจะได้บอกให้รู้ ครั้นณวัน
 เดือนยี่แรม ๑๕ ค่ำปีชวดโทศก จึงให้พระภักดีสุนทรน้องพระยาเดณา
 ราชกุเชน พระวงศ์ประเทศ พระยกรบตรีเมืองสังฆะไปฟังดูที่หน้าค่าย
 ญวนตามสัญญา องค์อเวียงนุกุ องถันก็หามาพูดจาไม่ กับพระยา
 ราชนิภูตจัดให้สันของอินายไพร่ ๒๕๐ คนอยู่คิตราชการบ้องกันรักษาครอบ
 ครวกับพระยาเดโชณเมืองกะพงส่วย ให้พระยามนตรีเด่นหาไพร่กระดี
 พระยามนตรีเด่นหาเมืองกะพงเด็ยม อยู่กับพระยาเซตว่าทพาทะตะหะ
 ณเมืองบาราย พระยาเดณาราชกุเชนนายไพร่ ๒๐๐ คนอยู่ฟังราชการ
 ณเมืองสะโทง พระวงศ์ประเทศนายไพร่ ๑๐๐ คนอยู่รักษาเมืองซีแครง
 จัดเอากองทัพหัวเมืองไว้กับพระยาราชนิภูตเมืองสุรินทร เมืองสังฆะ เมือง

ศัวรรษเกษ เมืองเดชอุดม เขากัน ๓๐๐๐ คน ด้วยสระเบียงอาหารทเมือง
 สระโทงก็ขุดสันหนักแล้ว ว่ากองทัพนอกกว่านั้นหันแตกไปบ้านเมืองก็เป็น
 อันมากกองทัพหัวเมืองยังอยู่แต่ ๒๐๐๐ เศษ พระยาราชนิภูตนายทัพนาย
 กองจึงถอยทัพลงมาตั้งพระราชารอยู่ณด่านพนมศกแขวงเมืองนครเดียมราบ
 กับส่งญวน ๒๒ คนเงิน ๒ คนพากันหนีจากค่ายกะพงธมจะไปบ้านเมือง กอง
 ตระเวนพระยาเซตวาทพิทชะตะหะ พระยาเดโชและเจ้าเมืองกะพงแดงจับได้
 คำให้การญวนฉบับ ๑ กับหนังสือพระยาเดโชมีมาถึงจมนัสรวเพช
 ภักดีฉบับ ๑ ถึงพระยาเส่นนาราชกุเชนฉบับ ๑ หนังสือพระปลัดเด่น
 ทองฟ้ามาถึงพระองค์แก้วฉบับ ๑ หนังสือพระยาศรีธรรมราชถึงพระยา
 แล่นทองฟ้าฉบับ ๑ หนังสือญวนมาถึงนายทัพนายกองทางเมืองสระโทง
 ฉบับ ๑ หนังสือเกตุยกด้อมพระยาพระเชมร ๓ ฉบับ เขากันทั้ง
 หนังสือญวนเชมร ๘ ฉบับ กับบันทอนเหตุของญวนได้ไว้ในที่รบ กระสุน
 ๕ นิ้ว ๒ กระบอก ส่งมาเมืองบัตบอง ที่พระยาราชนิภูตให้แต่
 ส่นองอี และพระยาเส่นนาราชกุเชนคุมไพร่นายละ ๒๐๐-๒๐๐ เศษอยู่รักษา
 เมืองสระโทงเมืองกะพงธวาย พระยาราชนิภูตนายทัพนายกองก็ถอยทัพ
 ลงมาตั้งพระราชารอยู่ณด่านพนมศก แขวงเมืองนครเดียมราบ โกดกับ
 ราชการที่จะคิดรักษาเขตต์แดนบ้านเมืองครอบครัวเชมรหนักแล้ว หนังสือ
 พระยาเดโชเจ้าเมืองกะพงธวายมีมาถึงพระยาเส่นนาราชกุเชน ก็ได้ความว่า
 พระยาเดโชเจ้าเมืองกะพงธวายจะคิดรักษาเขตต์แดน ครอบครัวไว้น้อยตัว
 เขตต์แดนเมืองกะพงธวายก็กว้างขวาง ทางที่ญวนจะยกกองทัพมาได้
 ก็หลายทาง แล้วว่าพระยาเดโชสามภักดีสมัครเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ

สมภารสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ
 จะให้ราษฎรครอบครวัเขมรได้อยู่เย็นเป็นสุข เกิดอกจะไม่ส้มความ
 ปรารถนาก็กัดความผิดในราชการนี้ ด้วยเรือญวนชื่อของตดก องซ้าย
 ขันมาใหม่อีก ๒๐ ลำ ออกยามขลุ้งครามไปลาดตระเวนพบญวนคน ๑
 ได้พูดจากัน ญวนแจ้งความว่าอย่าให้เขมรไว้ใจญวน มันจะคิด
 เอาเขตต์แดนบ้านเมืองเขมรให้จงได้ ทุกวันนมหนักาดังจิตแจ้งยกมา
 ทางแซกกันดานทางหนึ่ง ทางโงนเซอเตยนทางหนึ่ง เทียวลัดกัศครอบครวั
 รักษาเขตต์แดนเมืองกะพงด้วาย เมืองบาราย เมืองเชิงไพร เมืองกะพงเดียม
 ข้าพระพุทธเจ้าทราบข้อ ความ ในหนึ่งข้อ พระยาเดโชเจ้าเมืองกะพงด้วาย
 ข้าพระพุทธเจ้ามีไว้ใจกับราชการ ด้วยพระยาราชนิกุลก็ถอยทัพมาตั้งฟัง
 ราชการอยู่ด่านพนมศก ให้แต่พระยาเดโชราชกุเซนนายไพร่ ๒๐๐ คน
 อยู่รักษาเมืองส โทง พระวงศ์ประเทศนายไพร่ ๑๐๐ คนอยู่รักษาเมือง
 ชีแครง เกิดอกญวนจะยกจู่โจมมาตั้งมั่นลงที่เมืองส โทง เมืองชีแครง
 กันเอาเขตต์แดนไปได้ ก็จะเลี้ยราชการไป ข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไป
 ถึงพระยานุภาพไตรภพ เจ้าเมืองนครเดียมทราบ ให้ชักเอานายทัพนายกอง
 ไพร่พลในกองทัพพระยาราชนิกุล กับคนเมืองนครเดียมทราบ ตามแต่
 พระยานุภาพไตรภพจะเกณฑ์เอาไปให้พอกับราชการ รับยกขึ้นไปให้ถึง
 เมืองส โทงโดยเร็ว อย่าให้ทัพญวนมาตั้งกันเอาเขตต์แดนไปได้ ให้
 พระยานุภาพไตรภพกับพระองค์แก้วตั้งรักษาเขตต์แดนบ้านเมือง ครอบครวั
 อยู่ที่เมืองส โทงก่อน แล้วจะให้เจ้าพระยายมราชเป็นแม่ทัพใหญ่ยกไป

คิตราชการทางเมืองสโทงเมืองกะพงด้วาย ให้พระยาเด่นนาราชกุเชน
 ดันองอินันไปคิตราชการกับพระยาเดโชเจ้าเมืองกะพงด้วาย จะได้พูดจา
 คักเตือนเอาใจพระยาพระเชมรไพร่พลทั้งปวงให้สู้รบกับกองทัพญวนให้
 แข็งแรง ข้าพระพุทธเจ้าได้ลอกดำเนาศรณะแด่พระราชดำริ ที่ทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขึ้นไป ให้คิดทำราชการรักษาเขตต์แดน
 บ้านเมืองเขมรไว้ ไปให้พระยานุภาพไตรภพ พระองค์แก้วแต่นายทัพ
 นายกองทราบเกล้าทราบกระหม่อมด้วยแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้มอบ
 เงินตราให้พระยานุภาพไตรภพ ๑๑ ชั่ง จะได้จัดซื้อเอาเจอบานกองทัพ
 อย่าให้ขาดสน จะไม่ได้ถอยทัพกลับมา อย่าให้เสียราชการไปแต่สิ่งหนึ่ง
 สิ่งใดได้ แล้วก็ได้ให้พระยาณรงค์วิไชย พระพรหมบริรักษ์พระอินทริบาต
 ไปจัดทัพชักคนในกองทัพพระยาราชนิภูตให้พระยานุภาพไตรภพ แต่พระยา
 ราชนิภูต พระยาอภัยสงคราม หลวงรักษาเทพ ข้าพระพุทธเจ้าให้กลับมา
 ณเมืองบัตบอง จะได้รักษาหรือไล่เตียงไล่ถามค้าญวนซึ่งตั้งอยู่ณเมือง
 กะพงชม การควรที่จะทำได้ไม่ได้ประการใด เจ้าพระยายมราชขึ้นไปถึง
 พร้อมกันแล้วจะได้คิตราชการต่อไป พระยาณรงค์วิไชย พระพรหมบริรักษ์
 พระอินทริบาต ได้กราบถวายบังคมลาไปจากเมืองบัตบองแต่ณวัน
 เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำปีชวดโทศก

อนึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปถึงพระยาเดโชเจ้าเมืองกะพงด้วาย
 ณะบบหนึ่ง พระยาเขตพาราที่ทะเลหระณะบบ ๑ พระยาราชเดชะว่าที่พระยา
 จักรณะบบ ๑ ใจความว่าญวนเจ้าหากองทัพที่เมืองโพธิสัตว แจ้งความว่า

มีใจเจ็บแค้นพระยาพระเชมรหิวเมืองท่งปวง เกิดสู้รบกับกองทัพญวนครั้งนั้น
 ทเกิดวทหารไพร่พลแข็งแรง แต่กองทัพพระยาเดโช พระยาเซต พระยา
 ราชเดชะ พระยาเดโช พระยาเซต พระยาราชเดชะมีความประมาทไว้ใจ
 เชื่อถือสัตรูบัญชาญวนให้เสียท่วงทีไปได้ ให้คิดระมัดระวังรักษาตัวให้
 มั่นคง เอาใจทเกิดวทหารไพร่พลให้สู้รบกับกองทัพญวนให้แข็งแรง ข้า
 พระพุทธเจ้าให้หลวงแพ่งเมืองนครเดียมราบถือไปถึงพระยาเดโช พระยาเซต
 พระยาราชเดชะ แต่ณวันเดือนยี่แรม ๓๓ ค่ำปีชวดโทศก ข้าพระพุทธเจ้า
 ได้ส่งญวน ๒๒ คน จีน ๒ คน เข่ากัน ๒๔ คน คำให้การองกายเหี้ยม
 ญวนกับตนหนึ่งคืออักษรเขมร พระยาเดโชเจ้าเมืองกะพงส่วย มีมาถึง
 จมนต์รพรเพชภักดี หัวหมันมหาดเล็กฉะบับ ๑ ถึงพระยาเด่นนาราชกุเช่น
 ฉะบับ ๑ หนังสือพระปลัดเด่นทองพามาถึงพระองค์แถวฉะบับ ๑ หนังสือ
 พระยาศรีธรรมมาธิราชมาถึงพระยาเด่นทองพาศฉะบับ ๑ เข่ากันหนังสือ
 อักษรเขมร ๔ ฉะบับ หนังสือญวนมีอักษรเขมรกำกับมาถึงนายทัพนายกอง
 ทางเมืองสโทองฉะบับ ๑ มีมาเกิดยกด้อมพระยาพระเชมร ๓ ฉะบับ เข่า
 กันหนังสือญวนหนังสือเขมร ๘ ฉะบับ กับดำเนินหนังสือข้าพระพุทธเจ้า
 คัดเอาข้อความในท้องตรากระแสพระราชดำริ มีประกาศไปถึงพระยา
 พระเชมรหิวเมืองท่งปวงฉะบับ ๑ เขาฉนี้กับตราให้หมันศรีตั้งหารตำรวจ
 นอกชาย หมันวิเศษตำรวจฉนั้นชาย เข่ามาแจ้งราชการด้วยแล้ว

หนังสือมาฉนวนฉนทรเดือน ๓ แรม ๘ ค่ำปีชวดโทศกศักราช ๑๒๐๒

กระแสรบตั้งถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา

อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๒

ตั้งแต่เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้บอกส่งของพระราชโองการฉบับที่
 กล่าวเข้ามาแล้ว ก็พร้อมกันพระองค์ดวงยกกองทัพไปรบญวนซึ่ง
 มาตั้งปกครองเมืองเขมร รุกแดนลงไปได้โดยลำดับจนถึงเมือง
 อุดงภาไชย เห็นเมืองพนมเปญซึ่งญวนตั้งอยู่เป็นที่มั่น ระยะทาง
 ราว ๑๕๐๐ เส้น (เดียนไชรยยนตร์แต่นราว ๕๐ นาที) ด้วยพวก
 เขมรพากันมาเข้ากับพระองค์ดวงเป็นอันมาก แต่กระนั้นก็ไม่สามารถ
 จะตีเอาเมืองพนมเปญได้ ด้วยญวนมีกำลังมากกว่าไทยในทางน้ำ
 เพราะอาจเอาเรือรบเรือตาเดียงชนมาจากเมืองไซ่ง่อนได้สะดวก ข้างฝ่ายไทย
 ไม่มีเรือก็ไต่เพียงคอยรบพุ่งกัดคอกันให้ญวนชนบกไปห่างทางน้ำได้ แต่พวก
 กองทัพญวนที่แยกย้ายกันไปตั้งค่ายอยู่ตามเมืองคอนถูกล้อมจนอดอยาก
 หนักกลับไปได้ก็มี ทตองยอมออกมานบนอบต่อไทยก็หลายแห่ง พอเบียดย
 รัชกาลทางเมืองญวน ด้วยพระเจ้ามนมางสันพระชนม์ พระเจ้าเทยวตรี
 ได้รับรัชทายาท เห็นว่าการที่จะแปลงเมืองเขมรให้เป็นหัวเมืองญวน
 ไม่สำเร็จ ก็เบียดยหนักกลับไปใช้อุบายอย่างเก่า ให้ตั้งพระองค์อิมมหา
 อุปโยราชคันทนครองเมืองเขมรอยู่ในบ้องกันของญวน เช่นเดียวกับ
 พระองค์ดวงครองเมืองเขมรอยู่ในบ้องกันของไทย แต่พระองค์อิมมาอยู่ที่
 ที่เมืองพนมเปญได้หน้อยหนึ่งก็มิเคยเกิดอหิวาตกระโรคขึ้นที่เมืองพนมเปญ
 ญวนจึงกวาดต้อนผู้คนที่เมืองพนมเปญลงไปตั้งอยู่ที่เมืองโจดกโกดซ้าย

ทะเล ไทยใต้เมืองพนมเปญกโตบรรดาหัวเมืองริมทางน้ำทางฝ่ายข้าง
เหนือทางด้าน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าการสงคราม
ได้เปรียบญวน ถ้าได้เมืองใจตกอีกเมืองหนึ่ง แล้วถมคดองซุดซึ่งเป็น
ทางคมนาคมเสีย ก็จะกันญวนให้ขาดจากแดนเขมรได้ จึงโปรดฯ ให้
เตรียมกองทัพใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพ
เจ้าพระยายมราช (บุนนาค) เป็นนายทัพหน้า และให้เจ้าฟ้ากรมขุน
อิศเรศรังสรรค์ (คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นแม่ทัพ
เรือ จมื่นไวยวรนาถ (คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) เป็น
นายทัพหน้า ยกตั้งไประดมตีเมืองใจตกเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๓๘๕
แต่การไม่สำเร็จได้ตั้งพระราชประสงค์ ด้วยทัพเรือไปอ่อนแอเสียอีก
เหมือนหนหลัง ก็ต้องถอยกลับมาทางทัพบกและทัพเรือ แคนนเมืองเขมร
ก็แยกกันเป็น ๒ ภาค ภาคใต้เป็นของพระองค์อม ภาคเหนือเป็นของ
พระองค์ด้วง ไม่สามารถปราบปรามกันได้

ถึงบมะเริง พ.ศ. ๒๓๘๘ ญวนให้ยกกองทัพใหญ่เข้ามาเมืองเขมร
อีกครั้งหนึ่ง มาตั้งทัพหลวงที่เมืองพนมเปญหมายจะรบพุ่งเอาชนะไทย
ให้จงได้ กองทัพญวนชนมาตีเมืองอุดง เจ้าพระยาบดินทรเดชาแต่ง
กองทัพข้างศึกออกต่อสู้ ตีกองทัพญวนแตกยับเยินไป แต่นั้นญวนก็ชยาด
หากลามมาตีเมืองอุดงอีกไม่ ค่อนนนามีเหตุล้าคญเกิดชนทางฝ่ายญวน
ด้วยพระเจ้าเวียดนามเทยวตกรักสันพระชนม์ พระเจ้าคอดกโตบรรดา

เปลี่ยนรัชกาลใหม่ พระองค์อัมมहाอุปโยราช ซึ่งญวนยกย่องเป็นเจ้าของ
 เมืองเขมรก็ตั้งพลดด้วย รัฐบาลทางเมืองญวนเห็นการทางเมืองเขมรไม่
 สัมประสงค์จึงให้แม่ทัพญวนมีหนังสือมาชวนเจ้าพระยาบดินทรเดชาอย่าทัพ
 และให้ทูตมาเจรจาความแก่พระองค์ดวง ว่าถ้าพระองค์ดวงยอมอ่อน
 น้อมถวายบรรณาการต่อญวนเหมือนอย่างเจ้ากรุงกัมพูชาแต่โบราณ ก็จจะ
 ส่งพวกราชวงศ์เขมรคืนให้ แล้วจะเลิกทัพกลับไปจากเมืองเขมร พระองค์
 ดวงนำความเสนอเจ้าพระยาบดินทรเดชา ๆ เห็นความข้อสำคัญอยู่ที่นัก
 มารดาภิครอบครัวของพระองค์ดวง อยู่ในพวกเขมรที่ญวนจับเอาไปไว้
 และรับว่าจะส่งคืนมาให้ นั้น จะไม่ให้ยอมเป็นไมตรีเกรงพระองค์ดวงจะ
 น้อยใจจึงอนุญาตให้พระองค์ดวงมีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองไซ่ง่อน ว่าถ้า
 ญวนยอมให้ปกครองบ้านเมืองเหมือนอย่างสมเด็จพระนารายณ์ราชาราชบิดา
 (ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร) ก็จจะยอมถวายบรรณาการต่อเมืองญวน
 อย่างเดียวกัน เมื่อญวนได้รับหนังสือนั้นก็ส่งนักมารดาภิครอบครัวของ
 พระองค์ดวงคืนมา แต่เจ้านายราชวงศ์เขมรนั้น ว่าต่อพระองค์ดวง
 แต่งทูตไปจ้มนกองทัพต่อเจ้าเวียดนามแล้วจึงจะส่งคืนมาให้ แล้วญวนให้มา
 เตือนเจ้าพระยาบดินทรเดชาให้ช่วยจัดการให้ตัดออกไป ญวนกับไทยจะได้
 กลับเป็นไมตรีกันอย่างเดิม เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นว่าถ้าญวนถอย
 กองทัพกลับไปจากเมืองเขมรตั้งว่า ก็คยอมคืนเมืองเขมรทั้งหมดให้แก่
 ไทยนั่นเอง ข้อที่จะให้เจ้าเขมรตั้งบรรณาการ ๓ ปี ครั้งหนึ่ง ก็เหมือนอย่าง
 เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ ควรรับได้ จึงมีใบบอกเข้ามายังกรุงเทพฯ ฯ พระบาท

ดัมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเชื่อญวน โปรดฯ ให้มีตราเชิญกระแด้
รับตั้งคอบเจ้าพระยาบดินทรเดชาดั่งพิมพ์ไว้ต่อไปนี้.

กระแด้รับสั่งตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา

คัดจากหนังสือพระราชพงศาวดารเจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่ง

(ซึ่งเจ้าพระยาบดินทรเดชามีใบบอกมาให้กราบทูลพระกรุณาว่า)

ญวนยกชนมาครังนามตงอยู่เมืองพนมเพ็ญเป็นอันมาก ใช้คนมาบอก
พระองค์ตวงให้แต่งทูตไปสารภาพ ยอมชนกับญวน แด้วจะตั้งเจ้าผู้หญิง
ญาตพี่น้องมาอยู่ให้พร้อมมูลกัน การครังนเบนการใหญ่เห็ดอบญญา
เจ้าพระยาบดินทรเดชา ขอกระแด้พระราชดำริจะให้สู้รบหรือจะให้ปราณี
ประนอมกันเสียให้ แด้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมว่าถ้าจะให้คิดไป
ตามการแด้ว วิสัยญวนไม่มีความสุจริต ยกคนข่มท่านคิดแต่จะเอารัต
เอาเปรียบเดี่ยบเดี่ยมเอาทุกครังทุกที ตังแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ขอเอาเมืองบันทายมาค์ ครันแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยกกันเอาเมืองเขมรไปเป็นสิทธิ์ของตัว มาถึง
แผ่นดินปัจจุบันหนักกันเอาเขตต์แดนเมืองเวียงจันทน์ไป เห็ดอที่จะอดทน
ซึ่งญวนมาชวนพูดเป็นทางไมตรีนั้นเพราะเหตุอันใด ญวนสู้รบสมอทแก็ดว
ทหารฝ่ายเราไม่ได้ หรือญวนจึงพูดเป็นทางไมตรี คิดให้เห็นความก่อน
ที่ญวนให้ นักมารดาบุตรภรรยาพระองค์ตวงมานั้น ญวนคิดแด้วว่าจะยึดเอา

นักมารดาบุตรภรรยาพระองค์ดวงใจ หาค้องการไม่ คองเดี่ยวเขาเกิดอ้อแปะ
 เปลา ๆ ส่งมาให้เด็ดกว่า ญวนให้มาก็จะให้ผูกพันพระองค์ดวงเขาไปเป็น
 ของญวน ทั้งจะได้บุญได้คุณเป็นทางพูดต่อไป เขมรจะได้เห็นความดี
 ว่าญวนไม่มีพยาบาท เป็นความคิดใหม่จะต่างความคิดเก่า ด้วยเจ้ามีนมาง
 ทำกับเขมรยับเขินเขมรจึงได้แตกวิวจากญวน ซึ่งญวนว่าให้ พระองค์ดวง
 แต่งพระยาพระเขมรคุมตั้งของไปถวายเจ้าเวียดนาม แดงให้หนังสือไปขอ
 เจ้าหัตถาผู้หญิงซึ่งตกอยู่แก่ญวนนั้น ทรงพระราชดำริไม่เห็นว่าจะให้
 เจ้าผู้หญิงมา ญวนจะเอาไว้แย่งแผ่นดินเมืองเขมรเด่นมืดหรือ ถ้าให้มา
 ก็เหมือนให้เมืองเขมรเสียเหมือนกัน ด้วยญวนได้ผลประโยชน์ในเมือง
 เขมรเป็นอันมาก โดยความรักเมืองเขมรผู้ลงทุนลงรอนดะเบียงอาหาร
 วัสดุขนมารักษาติดตามจะเอาเมืองเขมรคืน ไฟร์พดตมตายเดี่ยวเป็นอันมาก
 ญวนก็มีทิวฐิमानะเดี่ยวตายทุนรอน จะให้เจ้าผู้หญิงมาง่าย ๆ ที่ไหน ซึ่ง
 พระองค์ดวงพูดไปกับญวนว่าจะมีหนังสือเข้ามาขอญวนเขกยังท่านเด่นาบดี
 ก่อน ถ้าโปรด ๆ ก็จะได้ ถ้าไม่ให้ ใน ๓ เดือนจึงจะเว้น ถึงกำหนดแล้ว
 ญวนก็คงจะมาฟังความ ถ้าจะได้พูดจากับญวนต่อไปอีกก็ให้พระองค์ดวงพูด
 ว่า พระองค์ดวงมีหนังสือเข้าไปยังท่านเด่นาบดีแล้ว ท่านเด่นาบดีมีหนังสือ
 ออกมาถึงพระองค์ดวงว่า ถ้าญวนส่งเจ้าผู้หญิงมาให้อยู่กับพระองค์ดวง
 พร้อมญาติวงศ์กันแล้ว พระองค์ดวงได้จัดการบ้านเมืองเขมรให้ไฟร์บ้าน
 พดเมืองได้อยู่เย็นเป็นสุขเหมือนเมื่อ (ดมเด็จพระนารายณ์ราชา) พระองค์
 เองเป็นเจ้ากัมพูชาในครั้งนั้น อย่างว่าแต่ญวนเขก ๕๕ คนเคย ถึงญวนซึ่ง
 ได้ส่งเข้าไปไว้ ณ กรุงเทพพระมหานครมากน้อยเท่าใด ก็จะไม่ให้ทงต้น.

อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๓

แต่ในที่สุดทรงพระราชดำริว่าเจ้าพระยาบดินทร เดชาอยู่ในที่ซึ่งอาจ
ทราบเหตุการณ์และความจริงเท็จได้ดีกว่าที่ในกรุงเทพฯ ๑ โปรดพระราชทาน
อนุญาตให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาบัญชาการตามเห็นสมควร เจ้าพระยา
บดินทรเดชาก็คอบหนังสือไปถึงแม่ทัพญวนว่ารับจะบอกสนับสนุนเข้ามายัง
กรุงเทพฯ ๑ เพื่อให้กลับมีทางไมตรีกับญวน แล้วให้พระองค์ดวงแต่งทูต
ไปจุ่มกองถวายบรรณาการพระเจ้ากรุงเวียดนามยังเมืองเว ญวนก็ค้น
ราชวงศ์เขมรมาให้ดูว่า แล้วเด็กที่พกกลับไปในปีมะแม พ.ศ. ๒๓๙๐ ไทย
ก็ได้ครอบครองเมืองเขมรต่อมาเหมือนอย่างเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรด ๑ ให้อภิเษกพระองค์ดวง (ซึ่งเป็น
พระราชบิดาของสมเด็จพระนโรดม และสมเด็จพระศรีสวดีดี อันได้รับ
รัชทายาทต่อมา) เป็นสมเด็จพระหริรักษ์ ๑ พระเจ้ากรุงกัมพูชา และ
โปรด ๑ ให้หากองทัพกลับ ตั้งตำแหน่งพิมพ์ไว้ต่อไปนี้.

ตราให้หากองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชากลับจากกรุงกัมพูชา

๐ หนังสือ เจ้าพญาจกรี มาถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่สมุหนายก
ด้วยบอกเข้าไปว่า พญาราชเดช, พญาบวรนายก, พญาชนนาธิบดี,
ซึ่งแต่งให้ไปเมืองเว ตามซึ่งบอกเข้ามาแต่ก่อนนั้น ๓ ๒ คำ
ปีมะแมแพศก ญวนนำพญาราชเดช, พญาบวรนายก, พญาชนนาธิบดี,
มาส่งณอุดงมีไชย ครั้นณวัน ๓๐ ๒ คำ องจันคำมาง, องพ่อคำมาง,
นายไพร่ ๙๑๒ คน กับฟ้าทะตะหะหง, พญาพระเขมรชนมาณท่ากพง
หลวง ญวนนายไพร่กับฟ้าทะตะหะ, พญาพระเขมรแท้หนังสือเจ้าเวียดนาม

กับตราทองเหลืองดีเล็กมกาให้ด่ทองดวง ๑ งาข้างเล็กดีเล็กมดวง ๑ ๑๑
 หมายรายตั้งของกับของมาให้พระองค์ดวง, องจันคำมาง, องพ่อคำมาง,
 บอกกับพระองค์ดวงว่า ให้พระองค์ดวงแต่งพญาพระเชมรลงไปรับเจ้าผู้
 หึงมาเถิด ครั้นณวัน ๒๗ ค่ำ พระองค์ดวงแต่งให้ส้มเต๋เจ้าพญา พญา
 กตาโหม พญาเชษฐา พญาพระเชมรลงไปรับเจ้าผู้หึงณเมืองพนมเปญ
 ณวัน ๒๗ ค่ำ องญวนแม่ทัพให้องดินบิก, องจูนิว, องญ, องจันแก้ว,
 นำเจ้าผู้หึงกับญาติวงศ์พญาพระเชมรชนมาตั้งณท่ากพงหลวง แล้ว
 องญวน ๔ นายชนมาหาเจ้าพญาบดินทรเดชา, พระองค์ดวง, ณอุดงมีไชย
 ว่าองญวนแม่ทัพให้นำเจ้าผู้หึงพญาพระเชมรชนมาตั้งให้พระองค์ดวงพร้อม
 มุลกันแล้ว องญวนแม่ทัพจะเด็กกกองทัพถอยกลับไปเมืองเวณวัน ๑๑ ค่ำ
 เจ้าพญาบดินทรเดชาเห็นว่าองญวนให้นำเจ้าหลานญาติวงศ์ พญาพระ
 เชมรตั้งให้พระองค์ดวงพร้อมมุลกัน ตามที่ได้พูดจาไว้แต่เดิม แล้ว
 องญวนว่าจะเด็กทัพกลับไปบ้านเมือง และกองทัพหัวเมืองซึ่งเกณฑ์ลงมา
 เข้ากระบวนทัพ ใต้ให้ไปตั้งรักษาค่ายด้านทางหลายตำบลดัดสันดะเบียง
 อาหารจึงให้เด็กคนเมืองร้อยเอ็จ, เมืองสุวรรณภูมิ, เมืองขุขันธ์, เมือง
 คีระเกษ, เมืองเขมราฐ, เมืองนครราชสีมา, เมืองปราจีน, ๗ เมือง เป็น
 คน ๗๒๓๘ คน ให้กลับไปบ้านไปเมืองที่นั่นทำไร่นา คนในกองทัพยังอยู่ที่
 อุดงมีไชย, เมืองโพธิสัตว์, ๖๔๖๒ คน เจ้าพญาบดินทรเดชา ให้แปล
 หนังสือญวนออกเป็นไทย ต้นหนังสือเจ้าเวียดนามอักษรญวน ซึ่ง
 เขียนได้แพร่ถ้วนชาญนักได้หับมานั้น เป็นตราตั้งพระองค์ดวงมอบให้

พระองค์ดวงไว้ ได้ตั้งแต่คำแปลกับต้นหนังสือของเดโบ จดหมายราย
 ตั้งของกับคำให้การพญาราชเดช, พญาชนนาธิบดี, ให้หัดวงลิขิตปรีชา
 เจ้ากรมอาตักษณพพญาราชเดช, พญาชนนาธิบดี, เข้ามาแจ้ง
 ราชการณกรุงเทพ ฯ ได้นำหนังสือบอกและดำเนินแปลหนังสือญวน คำให้
 การพญาราชเดช, พญาชนนาธิบดี, ชนกราบบังคมทูลพระกรุณาทรง
 ทราบได้มาละของ ฯ แล้ว

ทรงพระกรุณาตรัสเห็นอเกตุฯ ว่า ตั้งแต่แผ่นดินเทียวครมา ๗ ปี
 ได้ทรงฟังแต่หนังสือขุนนางญวนแม่ทัพซึ่งมีไปมาถึงเจ้าพญาบดินทรเดชา ก็
 เห็นเป็นปากร้ายตามทำนองแต่ก่อน ฟังจะได้ทรงทราบลำนวนเจ้าเทียวคร
 ภูทำนองครน เห็นเป็นปากกล้าใจอ่อนผิดกับทำนองเจ้ามินมาง, เจ้า
 ญาตอง, ทรงพระราชดำริราชการเมืองเขมรเข้าพระทัยว่า ทำนองญวน
 ก็จะไม่เหมือนกันกับทำนองแต่ก่อน ที่ไหนจะให้ก่ดขึ้นมาให้ลุ่มคิดลุ่มหมาย
 ง่าย ๆ พระราชดำริผิดไปแล้ว เจ้าพญาบดินทรเดชา ฯ คิดราชการถูก
 อกุดล่าให้พากเพียรจนสำเร็จได้ตามความปรารถนา ด้วยเดชพระบารมี
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวที่จะได้ทูลบำรุงพระพุทธศาสนา ให้ตั้งอยู่
 ในเมืองเขมรรัฐศิการ ควรที่จะย่นดริบชวัญเอา ได้มาแจ้งเมืองพรอมเมือง
 แดวกักระหมวดไว้ ให้หมั้น แต่ญวนเอาเมืองเขมรของเราไปตั้งแต่ปีวอก
 จัตวาศกนับได้ถึง ๓๖ ปีแล้ว ฟังใด คนมาเป็นของเราเมื่อฉนวน ๕ ๖ ๗ คำ
 บีมะแมนพศก และเจ้าพญาบดินทรเดชา ฯ ออกไปดำบากกรากกว่าคิด
 ราชการ จะเอาเมืองเขมรคืนตั้งแต่ปีมะเด็งเบ็ญจศกช้านานถึง ๑๕ ปี อุปมา
 เหมือนหนึ่งว่ายน้าอยู่กต่างพระมหาสมุทรไม่เห็นเกาะเห็นฝั่ง ฟังจะได้

ขอนไม่นอยดอยมาได้เกาะเบ็นทยัคทหนวงว้ายเข้าหาฝั่ง เจ้าพญาบดินทร
 เตชา ฯ ไต่ทแฉวกเร่งรวบว้ายเข้าให้ถึงฝั่ง คิดต่อไปเสียให้ตลอด ผนัง
 เมืองเขมรจะเรียบริยมีความสุขยัคยาวไปนาน ๆ อย่าให้กลับกลายไปใน
 เร็ว ๆ นี้ เหมือนคำบุราณว่ากันหม้อไม้ทนค้ำควนไฟไม่ทนดับจะต้องลำบาก
 ยากใจ ให้ไพร่พลได้ความยากแค้นเดือนร้อนต่อไปอีกไม่ควรเลย ให้
 เจ้าพญาบดินทรเตชา ฯ ตรัสร้องให้จงหนัก และซึ่งเจ้าเทยวตรซึ่งตั้งแต่ง
 พระองค์ดวงให้มาเป็นเจ้าเมืองเขมร ให้เมืองเขมรเบ็นเมืองพงบุญเมือง
 ญวนให้เขาของพระองค์ดวงมาทำความดีหนักหนา จะเอาชื่อเสียงให้ปรากฏ
 นนททรงเข้าพระทัยแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกับเจ้าเวียดนาม
 ก็จะต้องประมุทธากันไป เดียวกันเจ้าผู้หญิงเจ้าผู้ชายญาติวงศ์มาพร้อม
 มุทธกันอยู่ที่อุดมมีไชย ฝ่ายเราจะจัดแจงอย่างไรบ้างก็จัดแจงเอาตามใจเถิด
 เจ้าพญาบดินทร ฯ จะทนุบำรุงพระองค์ดวงประการใดจึงจะดี จะต้องการ
 สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคประการใด จะต้องการช้าหรือเร็วก็ให้บอก
 เข้าไปจะโปรดเกล้า ฯ ให้จัดแจงออกมาให้ทันการ ให้เจ้าพญาบดินทร
 เตชา ฯ เร่งตักแต่งการบ้านเมืองเสียให้มั่นให้เสร็จ จะได้เลิกถอนกองทัพ
 พากันกลับเข้าไปหาบุตรภรรยาทำบุญให้ทานให้สบาย และความชอบ
 นายทัพนายกองซึ่งได้ออกไปลำบากกรากกรำอยู่ช้านาน กลับเข้าไปก็จะ
 โปรดเกล้า ฯ พูนบำเหน็จตั้งแต่งให้ มยศศักดิ์กิตติตามผู้ มีความชอบมาก
 และน้อย หนังสือต่อมาณวัน ๔ ๗ ๘ คำจุลศักราช ๑๒๐๘ ปีมะเม็งนักษัตรนพศก
 (ตำราทรานในตำนานที่ได้มาจากกระทรวงมหาดไทยจัดไว้ว่า โปรด ฯ
 ให้เจ้าพระยาพระคลัง (คือสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์) เรียง

แล้วทรงแก้ไข แต่พึงสังเกตเห็นได้ว่ามีพระราชดำรัสบอกข้อความให้
 เรียง เมื่อเรียงชนถวายตรงไหนถ้อยคำไม่ตรงดังพระราชดำรัสก็ทรงแก้ไข
 ดำรงพระบรมราชโองการฉบับนี้เป็นพระราชนิพนธ์ได้ แต่ตอนเก็บเนื้อความ
 ตามใบบอกซึ่งอยู่ข้างต้นนั้นมิใช่พระราชนิพนธ์)

ฉ.ค.

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ถนนราชันพืด พระนคร.

๒๓/๒/๗๕